

ONTWIKKELING

PSYCHO LOGISCH

LEERBOEK
PSYCHOLOGIE VOOR HET VO

uitgeverij
coutinho

Psychologisch

Psychologie voor het vo

Ontwikkeling

LEERBOEK

Jakop Rigter & René Diekstra

uitgeverij
coutinho | C

bussum 2021

www.coutinho.nl/psychologisch

Je kunt aan de slag met het online materiaal bij deze methode. Dit bestaat uit links naar filmpjes, oefeningen om jezelf te testen en een begrippentrainer.

© 2021 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Neo & Co, Velp

Illustraties omslag en binnenwerk: Shutterstock.com, tenzij anders vermeld

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

De personen op de foto's komen niet in de tekst voor en hebben geen relatie met hetgeen in de tekst wordt beschreven, tenzij het anders vermeld is.

ISBN 978 90 469 0638 5

NUR 132

Inhoud

Zo werkt <i>Psychologisch</i> – Leerboek	6
---	----------

1

Ontwikkeling	8
---------------------	----------

1 Wat is ontwikkeling?	11
2 Invloeden op de ontwikkeling	17
3 De indeling in levensfasen	23
4 De puberteit en adolescentie	29
5 Ontwikkelingsopgaven	34
6 Samenvatting	40

Extra: levensfasen bij andere diersoorten	42
Woordenlijst	46

2

Invloed van erfelijkheid en omgeving op ontwikkeling	48
---	-----------

1 Wat weten we over erfelijkheid en omgeving?	51
2 Introductie over erfelijkheid	56
3 De rol van erfelijkheid op de ontwikkeling van eigenschappen	61
4 De rol van de omgeving op de ontwikkeling van eigenschappen	67
5 Effect van aanleg en omgeving	72
6 Samenvatting	79

Extra: genetische manipulatie	81
Woordenlijst	85

3

Fysieke ontwikkeling en psychische effecten	88
--	-----------

1 Fysieke ontwikkeling en zelfbeschouwing	91
2 Fysieke en seksuele ontwikkeling tijdens de puberteit	97
3 Psychische effecten van de puberteit	102
4 Ontwikkeling van de hersenen tijdens de adolescentie	108
5 Belang van slaap en beweging	113
6 Samenvatting	120

Extra: een chronische aandoening hebben	122
Woordenlijst	126

4

Sociale en emotionele ontwikkeling

128

- 1 Hoe ontstaat verbinding? 131
- 2 Ontwikkeling van gehechtheid 137
- 3 Sociale ontwikkeling 142
- 4 Ontwikkeling van vriendschappen 148
- 5 Emotionele ontwikkeling 155
- 6 Samenvatting 160

Extra: spiegelneuronen 162
Woordenlijst 166

5

Morele en identiteitsontwikkeling

168

- 1 Zijn wij van nature goed? 171
- 2 Moreel redeneren 176
- 3 Zijn wij van nature slecht? 182
- 4 Ontwikkeling van zelfbeeld 188
- 5 Ontwikkeling van identiteit 193
- 6 Samenvatting 198

Extra: morele dilemma's 200
Woordenlijst 206

6

Thema's

208

- Thema 1** Levensvaardigheden 210
- Thema 2** Wraak en vergeving 218
- Thema 3** Suïcidaliteit en depressie 226

Register

236

Online materiaal

Op www.coutinho.nl/psychologisch vind je het online materiaal bij deze methode. Dit bestaat uit:

- links naar filmpjes
- oefeningen om jezelf te testen
- een begrippentrainer

Welkom!

Kies een hoofdstuk om verder te gaan.

Hoofdstuk 1

Hoofdstuk 2

Hoofdstuk 3

Hoofdstuk 4

Hoofdstuk 5

Hoofdstuk 6

Zo werkt Psychologisch – Leerboek

Zo beginnen de hoofdstukken van dit boek.

Links staat de inhoudsopgave van het hoofdstuk.

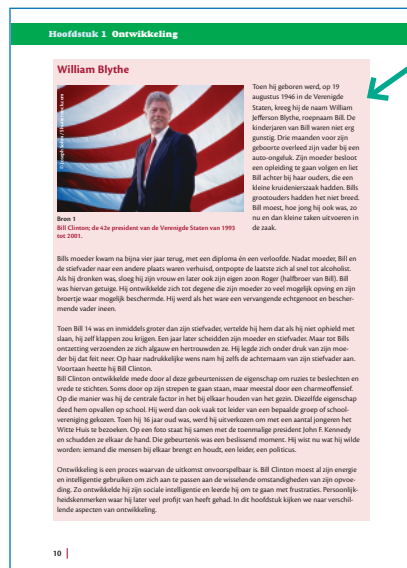
Aan het eind van dit hoofdstuk kun je in je eigen woorden uitleggen:

- wat ontwikkeling is;
- welke ontwikkelingsgebieden er zijn;
- hoe ontwikkelingen elkaar kunnen beïnvloeden;
- welke ontwikkeling bij welke levensfase hoort;
- wat het verschil is tussen puberteit en adolescentie;
- welke ontwikkelingsopgaven er zijn en hoe deze kunnen verschillen per cultuur, tijdperk en individu.

Rechts lees je wat je weet aan het eind van het hoofdstuk.

1 Wat is ontwikkeling?
2 Invloeden op de ontwikkeling
3 De indeling in levensfasen
4 De puberteit en adolescentie
5 Ontwikkelingsopgaven
6 Samenvatting
Extra: levensfasen bij andere diersoorten
Woordenlijst

Een hoofdstuk begint met een verhaal over een persoon. Het verhaal gaat over het onderwerp van het hoofdstuk.

Na het verhaal komen de paragrafen.

...gie is of **aanleg**, dus
s, of dat de invloed van de
it heet het **nature-nurture-**
-nurture (letterlijk: voor

De gekleurde woorden zijn de belangrijke begrippen. Deze staan ook in de woordenlijst.

Elk hoofdstuk bevat bronnen die zijn genummerd.

Elke paragraaf heeft een of meer reflectievragen. Lees deze vragen goed en sta even stil bij je antwoord, voordat je verder leest.

In elke paragraaf staat een quizvraag. Deze vragen zijn bedoeld om over te brainstormen met je medeleerlingen.

KADER
Dit is extra informatie.

Hoofdstuk 1 Ontwikkeling

om te beseffen dat **ontwikkeling altijd toekomstgericht** is. Wat je nu doet, meemaakt en leert heeft invloed op wat je later kunt. Door wat je in het heden doet, kun je je ontwikkeling enigszins beïnvloeden. Maar er zijn ook altijd onvoorziene en ongeplande levensgebeurtenissen, zoals je in het voorbeeld van Bill Clinton hebt gezien. De combinatie van eigen invloed en onvoorziene gebeurtenissen beïnvloedt je ontwikkeling.

Bron 6
Versel lotaklas van berevende personen, zoals hier van Donald Trump, vallen op een moment dat soms tot een nieuw verselen. Op welke ontwikkelingspaden door je leven zal ontwikkeling rullen lokalen veel van elkaar verschillen.

IN HET KORT

In de psychologie wordt ontwikkeling opgevat als verandering in de zin van toename van vaardigheden of het complexer of simpeler worden van uiteenlopende vaardigheden. Met kennis over (psychische) ontwikkelingsprocessen krijg je inzicht in je eigen ontwikkeling en kun je deze daarin beïnvloeden. Een ontwikkeling wordt beïnvloed door onvoorziene gebeurtenissen. Aan je ontwikkeling zijn meerdere dimensies of ontwikkelingsgebieden te onderscheiden. Elk gebied kent zijn eigen dynamiek, eenheid en meerpunt. Je ontwikkeling gaat je leven lang door, maar de snelheid is wel het grootste op jonge leeftijd. Een belangrijke vraag daarbij is of een ontwikkeling spontaan of geleidelijk verloopt.

A

Opjunt. Het zwartepunt van de fysieke ontwikkeling is tijdens de overgangstijd. In die periode wordt immers het lichaam gevormd. Tijdens de adolescentie versnelt de fysieke ontwikkeling wel ten opzichte van de intelligentie van de kindertijd.

16 |

IN HET KORT

Dit is de samenvatting van de paragraaf.

Aan het eind van de paragraaf staat het antwoord op de quizvraag.

Samenvatting

Hier lees je de belangrijkste informatie uit het hoofdstuk nog een keer.

Hoofdstuk 1 Ontwikkeling

Extra: levensfasen bij andere diersoorten

Q **Jaar of najast?** De puberteit is een levensfase die bij alle zoogdieren, vogels en vissen voorkomt.

MENSEN HEBBEN MEER LEVENSFASEN DAN DIEREN
Binnen de ontwikkelingspsychologie (en een digitale spraakgebruik) worden veel levensfasen onderscheiden. Het is interessant om te kijken of dit bij andere diersoorten (mensen zijn immers dieren) ook het geval is. Vooral diersoorten die evolutionair gezien nauwelijks van ons zijn, kunnen veel informatie opleveren. Dat zijn andere zoogdieren en dan vooral de apen.
Beiden definiëren de babytijd als de periode waarin het kind moedermelk (ontvoeding) krijgt. Tijdens de babytijd zijn zoogdieren voor melk en bescherming volledig afhankelijk van hun moeder. Zonder moeder (bij de meeste zoogdieren speelt de biologische vader geen of een geringe rol in de opvoeding) zal de baby overlijden. Na de babytijd komt er een periode die de biologen de 'jongereit' noemen. Daarin vallen de puberteit en ook de adolescentie. Opvoeding aan deze periode is dat de jongen (bijvoorbeeld een jonge chimpansee) zichzelf kan voeden en niet meer volledig afhankelijk is van zijn moeder. Mensen kennen echter nog een extra periode tussen de babytijd en de jongereit. Dat is een kindertijd (qua levensfase omvat die de kindertijd en de schooltijd). Ook in die periode zijn mensenkinderen nog volledig afhankelijk van de zorg van hun moeder en ouders. Ze kunnen nog niet zelfstandig voedsel verzamelen en hun behoeften hebben nog lang niet de capaciteit van die van een volwassene. Menselijke pubers en adolescenten kunnen wel al veel taken zelfstandig uitvoeren. Zo kun je opstaan op een jonger beestje of zwijn, kun je huishoudelijke taken verrichten en bijvoorbeeld een weekendbaan hebben. Maar zou je als puber of adolescent al helemaal zelfstandig moeten functioneren, dan kan dat nog lang lang zijn.

Hoe zelfstandig ben jij op dit gebied? Kun jij je ouders (of andere opvoeders zoals oma's of tante) helpen en dat je dat ook?

42 |

Extra
Paragraaf voor als je verder wilt lezen.

Hoofdstuk 6 is anders opgebouwd. Dit hoofdstuk heeft geen paragrafen, maar drie thema's. Elk thema begint met een verhaal over een persoon.

Hoofdstuk 1 Ontwikkeling

6 Samenvatting

Je ontwikkeling heeft verschillende kenmerken:

- Er ontstaan nieuwe mogelijkheden, je vaardigheden veranderen en worden complexer en ook je kennis neemt toe.
- De nieuwe mogelijkheden zijn relatief permanent; meestal verdwijnen ze niet meer.
- Je ontwikkeling is onomkeerbaar.
- Ontwikkeling is een levenslang proces.

Tijdens je ontwikkeling moet je je steeds weer aanpassen aan veranderende omstandigheden. Dat biedt mogelijkheden, maar ook bedreigingen voor je ontwikkeling. Het voorwerpen van de toekomst van een ontwikkeling is daarom moeilijk. Tegenvoerd gaat men ervan uit dat een ontwikkeling zowel spontaan als geleidelijk verloopt, je ontwikkeling is altijd toekomstgericht, en kent veel dimensies of ontwikkelingsgebieden. De zwartepunten van de ontwikkeling van deze verschillende gebieden hebben niet in eerste leventijd te liggen. Ze verspreiden van de identiteitsontwikkeling ligt in de adolescentie. Een eigenzame (dikwijls) ontwikkelingsverloop tussen de verschillende gebieden is daarom normaal.

Er zijn veel invloeden op je ontwikkeling. Alleen al de erfelijke aanleg. Daarnaast is dat de invloed van de verschillende omgevingen waarin je opgroeit. Psychologen die een baby als een tabula rasa zien, hebben in het nature-nurturedebat een eenzijdig standpunt.

Alle omgevingsinvloeden zijn in te delen naar invloeden die samenhangen met je leeftijd, invloeden die samenhangen met de cultuur en de tijd waarin je opgroeit, en enkele invloeden die je alleen meemaakt. Een andere belangrijke invloed op je ontwikkeling ben jijzelf. Met je eigen gedrag en de keuzes die je daarin maakt, beïnvloed je je toekomstige mogelijkheden, welke ontwikkeling is anders, omdat zowel de erfelijke aanleg, de omgevingsinvloeden als de eigen invloed invloed zijn. Ook onverwachte levensgebeurtenissen, zoals een ziektebuisname of een overvloedige overlijden in je familie, kunnen van invloed zijn op je ontwikkeling, zowel negatief als positief.

De levensfase ontwikkeling wordt de levensfase genoemd. Je levensfase omvat verschillende levensfasen: baby, dreumes, peuter (waarin autonomie en de prepuberteit een rol spelen), kind, tiener, adolescent, jonge volwassene, volwassen, late volwassene, ouderdom. Een levensfase kan begrensd worden door een biologische gebeurtenis, zoals de geboorte, de start van de puberteit of de menopauze, maar ook door een maatschappelijke afspraak.

Het eerste deel van de adolescentie is de puberteit. De puberteit wordt vooral gekenmerkt door lichamelijke ontwikkelingen, zoals de ontwikkeling van geslachtsrijpheid. Omdat jongeren steeds vaker thuis blijven wonen, bijvoorbeeld als ze gaan

40 |

Hoofdstuk 1 Ontwikkeling

Woordenlijst

aanleg en omgeving	Zie nature-nurturedebat.
adolescentie	Periode waarin een kind volwassen wordt; de leeftijd tussen 12 en 19 jaar.
autonomie	Zelfstandigheid.
baby	Kind van 0 tot 1 jaar.
dreumes	Kind van 1 tot 2 jaar.
identiteit	Manier waarop we onszelf definiëren en beschrijven.
jeugdvolwassenheid	Periode na de adolescentie. Mentaal overnemen als volwassenen tussen 19 en 25 jaar.
meuter	Kind van 4 tot 6 jaar.
late volwassene	Periode na de leeftijd van 65 jaar.
levensfase	Deel van de tijd van een mensaleven dat je kunt onderscheiden van andere delen.
levensgebeurtenis	Gebeurtenis met een grote emotionele lading die iemand's ontwikkeling in hoge mate beïnvloedt. Als je jong bent kun je er meestal weinig invloed op uitoefenen.
levensloop	Veranderingen die een mens in de loop van zijn leven doormaakt en die vaak gekoppeld kunnen worden aan een levensfase.
middelebare volwassene	De levensfase tussen 18 en 65 jaar.
mijlpil in de ontwikkeling	Het volbrengen van een ontwikkelingsproces.
menopauze	Natuurlijke fase in de ontwikkeling van een vrouw die zich onder meer uit in het ophouden van de menstruatiecyclus van de menstruatie.
nature-nurturedebat	Discussie over de oorsprong van de eigenschappen van een individu. Het ene uiterste van deze discussie benadrukt dat alle eigenschappen van het individu zijn bepaald door aanleg (= natuur), zoals het genetisch materiaal. Het andere uiterste benadrukt dat alle eigenschappen van het individu zijn bepaald door leefomgeving waaronder opvoeding (= natuur).
ontwikkeling	Opbouw van veranderingen gedurende de levensperiode van een organisme (hier de mens). Een ontwikkeling leidt tot hogere en complexere niveaus van functioneren en is onomkeerbaar.
ontwikkelingsgebied	Gebied waarop een mens zich ontwikkelt, zoals fysiek gebied, sociaal gebied, cognitief gebied en moreel gebied.
ontwikkelingsproces	Het meen verlopen van een vaardigheid gedurende een bepaalde ontwikkelingsfase. Het volbrengen van een opgave wordt wel een mijlpil in de ontwikkeling genoemd.

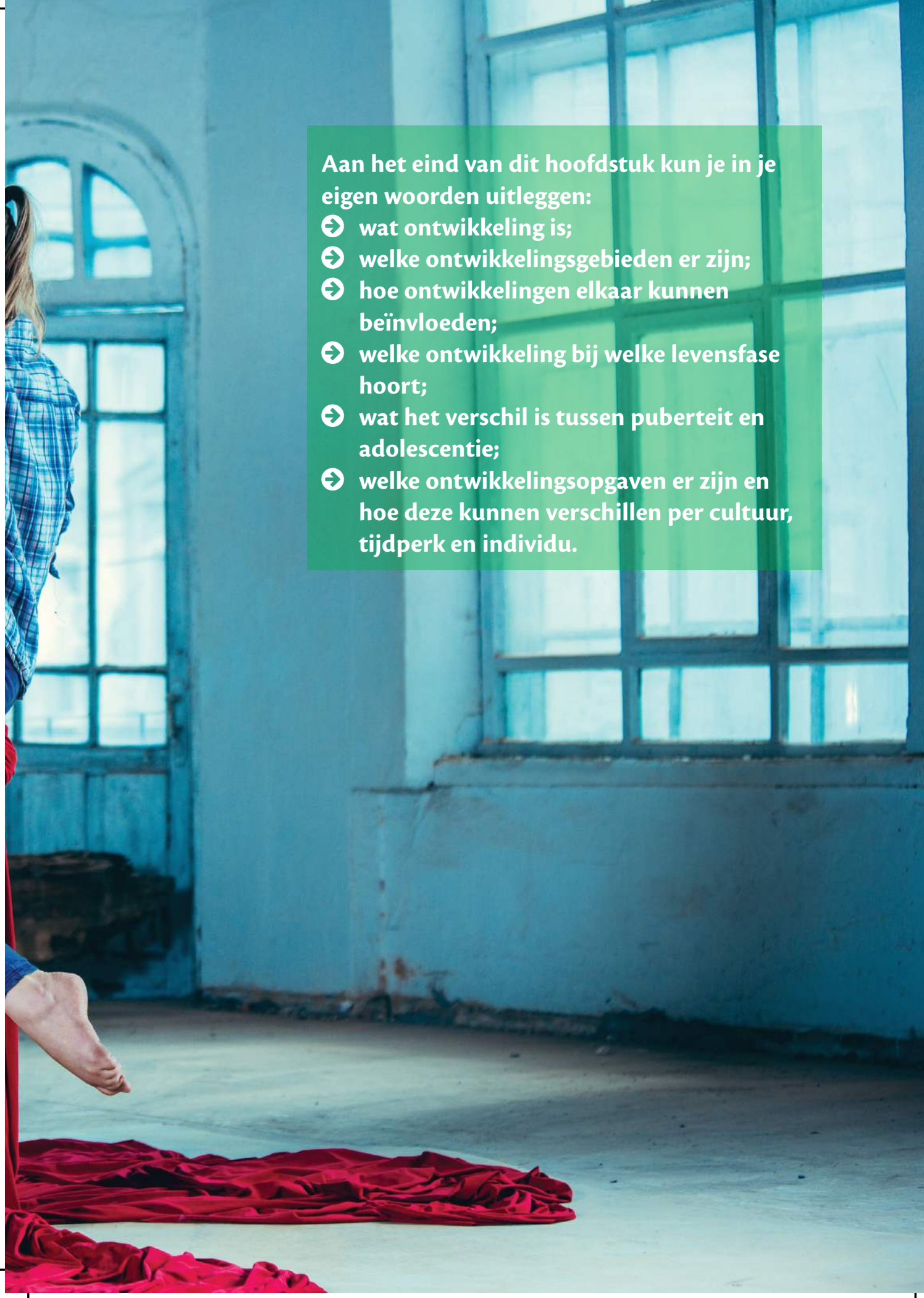
46 |

1

Ontwikkeling

- 1 Wat is ontwikkeling?
 - 2 Invloeden op de ontwikkeling
 - 3 De indeling in levensfasen
 - 4 De puberteit en adolescentie
 - 5 Ontwikkelingsopgaven
 - 6 Samenvatting
- Extra: levensfasen bij andere diersoorten
Woordenlijst

Aan het eind van dit hoofdstuk kun je in je eigen woorden uitleggen:

- ➞ wat ontwikkeling is;
- ➞ welke ontwikkelingsgebieden er zijn;
- ➞ hoe ontwikkelingen elkaar kunnen beïnvloeden;
- ➞ welke ontwikkeling bij welke levensfase hoort;
- ➞ wat het verschil is tussen puberteit en adolescentie;
- ➞ welke ontwikkelingsopgaven er zijn en hoe deze kunnen verschillen per cultuur, tijdperk en individu.

William Blythe

Bron 1

Bill Clinton; de 42e president van de Verenigde Staten van 1993 tot 2001.

Toen hij geboren werd, op 19 augustus 1946 in de Verenigde Staten, kreeg hij de naam William Jefferson Blythe, roepnaam Bill. De kinderjaren van Bill waren niet erg gunstig. Drie maanden voor zijn geboorte overleed zijn vader bij een auto-ongeluk. Zijn moeder besloot een opleiding te gaan volgen en liet Bill achter bij haar ouders, die een kleine kruidenierszaak hadden. Bills grootouders hadden het niet breed. Bill moest, hoe jong hij ook was, zo nu en dan kleine taken uitvoeren in de zaak.

Bills moeder kwam na bijna vier jaar terug, met een diploma én een verloofde. Nadat moeder, Bill en de stiefvader naar een andere plaats waren verhuisd, ontpopte de laatste zich al snel tot alcoholist. Als hij dronken was, sloeg hij zijn vrouw en later ook zijn eigen zoon Roger (halfbroer van Bill). Bill was hiervan getuige. Hij ontwikkelde zich tot degene die zijn moeder zo veel mogelijk opving en zijn broertje waar mogelijk beschermde. Hij werd als het ware een vervangende echtgenoot en beschermende vader ineen.

Toen Bill 14 was en inmiddels groter dan zijn stiefvader, vertelde hij hem dat als hij niet ophield met slaan, hij zelf klappen zou krijgen. Een jaar later scheidden zijn moeder en stiefvader. Maar tot Bills ontzetting verzoenden ze zich al gauw en hertrouwden ze. Hij legde zich onder druk van zijn moeder bij dat feit neer. Op haar nadrukkelijke wens nam hij zelfs de achternaam van zijn stiefvader aan. Voortaan heette hij Bill Clinton.

Bill Clinton ontwikkelde mede door al deze gebeurtenissen de eigenschap om ruzies te beslechten en vrede te stichten. Soms door op zijn strepen te gaan staan, maar meestal door een charmeoffensief. Op die manier was hij de centrale factor in het bij elkaar houden van het gezin. Diezelfde eigenschap deed hem opvallen op school. Hij werd dan ook vaak tot leider van een bepaalde groep of schoolvereniging gekozen. Toen hij 16 jaar oud was, werd hij uitverkozen om met een aantal jongeren het Witte Huis te bezoeken. Op een foto staat hij samen met de toenmalige president John F. Kennedy en schudden ze elkaar de hand. Die gebeurtenis was een beslissend moment. Hij wist nu wat hij wilde worden: iemand die mensen bij elkaar brengt en houdt, een leider, een politicus.

Ontwikkeling is een proces waarvan de uitkomst onvoorspelbaar is. Bill Clinton moest al zijn energie en intelligentie gebruiken om zich aan te passen aan de wisselende omstandigheden van zijn opvoeding. Zo ontwikkelde hij zijn sociale intelligentie en leerde hij om te gaan met frustraties. Persoonlijkheidskenmerken waar hij later veel profijt van heeft gehad. In dit hoofdstuk kijken we naar verschillende aspecten van ontwikkeling.

1

Wat is ontwikkeling?

ONTWIKKELING, WAT IS DAT EIGENLIJK?

Om een antwoord te vinden op de vraag wat **ontwikkeling** is, kijken we naar de letterlijke betekenis van het woord. 'Ontwikkeling' betekent letterlijk 'iets wat ingepakt of om-wikkeld is, wordt uitgepakt of ont-wikkeld'. Iets wat nog verborgen of nog niet zichtbaar is, kan geopenbaard worden door het te ont-wikkelen. Andere woorden die vaak in één adem met 'ontwikkeling' gebruikt worden zijn 'verandering' of 'groei'. Maar niet elke verandering is een ontwikkeling. Een ontwikkeling is een toe- of afname van vaardigheden of het complexer of simpeler worden van vaardigheden. Het is een opeenvolging van veranderingen gedurende de levensperiode van een organisme en voldoet doorgaans aan vier kenmerken.

Hoe zou jij de ontwikkeling bij mensen omschrijven? Vindt ontwikkeling vooral plaats bij kinderen en jongeren en niet of veel minder bij volwassenen? Wat denk jij?

KENMERKEN VAN ONTWIKKELING

Een eerste kenmerk van ontwikkeling is dat er *nieuwe mogelijkheden* ontstaan. Zoals kruipen bij een baby naar rechtop staan en lopen bij een kind. Een tweede kenmerk van ontwikkeling is dat nieuwe mogelijkheden meestal niet meer verdwijnen. In de

psychologie noemen we ze *relatief permanent*. Een derde kenmerk is dat een ontwikkeling *onomkeerbaar* is. Als je iets hebt geleerd, dan raak je deze vaardigheid niet meer kwijt. Een voorbeeld daarvan is dat een kind, meestal rond de 3 jaar, leert dat andere kinderen of volwassenen andere kennis en andere gedachten kunnen hebben dan hijzelf. Jij hebt dat ook ooit geleerd. Het geldt ook voor fysieke vaardigheden zoals kunnen springen of zwemmen. Tijdelijke veranderingen, zoals in slaap vallen of een telefoonnummer even onthouden, noemen we in de psychologie geen ontwikkeling. Die voldoen niet aan het kenmerk van relatief permanent. Een vierde kenmerk van ontwikkeling is dat het een *levenslang verschijnsel* is en niet beperkt is tot de eerste levensjaren. Een voorbeeld van ontwikkeling op (jong)volwassen leeftijd vinden we bij Epke Zonderland, een topsporter (turner) die zich ook toen hij al volwassen was nog verder ontwikkelde. Dit kwam zowel tot uiting in het beter uitvoeren van bepaalde oefeningen als in het aanleren van nieuwe turntechnieken.

Bron 2

Ook als volwassene kon Epke Zonderland zijn turncapaciteiten nog naar een hoger niveau ontwikkelen.

Juist of onjuist? Het zwaartepunt van je fysieke ontwikkeling ligt in je huidige levensfase, de adolescentie, want in die periode zijn de meeste groeispurten.

Ontwikkeling gaat niet altijd samen met nieuwe mogelijkheden. Ook afname van mogelijkheden bij het ouder worden, zoals minder snel en minder lang kunnen hardlopen, minder goed je evenwicht kunnen bewaren en minder snel op woorden kunnen komen, noemen we in de psychologie ontwikkeling. Zelfs aftakeling bij iemand die ernstig ziek en/of heel oud is, noemen we ontwikkeling. Meestal voldoen deze ontwikkelingen op oudere leeftijd ook aan twee kenmerken: ze zijn meestal relatief permanent en onomkeerbaar.

VERSCHILLENDE ONTWIKKELINGSGEBIEDEN

Een ontwikkeling kent meerdere dimensies of **ontwikkelingsgebieden**. Zo doorloop je een fysieke ontwikkeling, een sociaal-emotionele ontwikkeling, een cognitieve ontwikkeling, een morele ontwikkeling en een identiteitsontwikkeling. We bespreken ze hierna.

Fysieke ontwikkeling

Het meest kenmerkende aan je fysieke ontwikkeling is je lichamelijke groei in lengte en gewicht en de ontwikkeling van je fysieke en motorische vaardigheden, zoals evenwicht bewaren, (hard)lopen en fijne vingermotoriek. Een 15-jarige kan op fysiek gebied meer dan een 4-jarige of een baby (al kun jij waarschijnlijk niet meer een teen in je mond steken). Ook is je lichaam veranderd door het ontwikkelen van geslachtskenmerken, zoals borstvorming bij meiden en baardgroei bij jongens.

Sociaal-emotionele ontwikkeling

Mensen zijn sociale dieren. Door op te groeien in groepen ontwikkel je sociale en emotionele vaardigheden, zoals je leren verplaatsen in anderen, samenwerken, communiceren, geheimen delen, maar ook ruziemaken. Jij ontwikkelt je in en door de relaties die je met anderen hebt. Dit alles noemen we de sociaal-emotionele ontwikkeling. Tijdens die ontwikkeling heb je je eigen emoties én de emoties van anderen leren herkennen en benoemen. Als het goed is heb je ook geleerd om je emoties te sturen en te reguleren. Je zult niet met iedereen lachen of huilen. Bovendien heb je waarschijnlijk geleerd om je agressie binnen de perken te houden.

Cognitieve ontwikkeling

Je kent ook een cognitieve ontwikkeling. Dit is het ontwikkelen van kennis en denken. Allereerst is dat sociale kennis (sociale cognitie). Je ontwikkelt een sociaal brein met sociale kennis. Een (3-jarig) kind leert dat andere mensen andere gedachten en wensen kunnen hebben dan hijzelf. Dit is een voorbeeld van sociale cognitie. Je cognitieve ontwikkeling is meer dan alleen sociale cognitie, je hebt ook leren rekenen, redeneren en problemen oplossen.

Morele ontwikkeling

Baby's kunnen het verschil tussen goed en kwaad nog niet duidelijk maken. Jij hebt dat wel geleerd. En hoe ouder je wordt en hoe meer levenservaring je hebt opgedaan, hoe complexer je overwegingen worden bij het oplossen van morele kwesties. Dat is je morele ontwikkeling. Hoe 'goed' en 'kwaad' gedefinieerd worden is afhankelijk van de normen en waarden in de maatschappij en de groep waarin je opgroeit. Opvoeders, met name je ouders en leerkrachten, geven deze normen en waarden door. Maar je leeftijdsgenoten en rolmodellen spelen, zeker tijdens de middelbare-schooltijd, ook een grote rol. Uiteindelijk leer je om zelfstandig te gaan oordelen.

Identiteitsontwikkeling

Ten slotte heb je een identiteitsontwikkeling. Wat je **identiteit** is, is het antwoord op de vraag: 'Wie ben ik?' Een vervolgvraag is: 'Wat of wie wil ik worden?' Bij de meeste mensen in de middelbareschoolperiode spelen deze vragen een belangrijke rol.

Bron 3

Je ontwikkeling kent vele verschillende gebieden, zoals fysieke ontwikkeling en cognitieve ontwikkeling.

TEMPO VAN JE ONTWIKKELING

Ontwikkeling is levenslang, het stopt niet. Maar het tempo van je ontwikkeling tijdens verschillende **levensfasen** verschilt wel. Om een voorbeeld te geven: het zwaartepunt van de fysieke ontwikkeling, dus de periode waarin het tempo van de ontwikkeling erg groot is, ligt voor de geboorte, namelijk tijdens de zwangerschap. De zwaartepunten van de ontwikkeling van de andere gebieden liggen allemaal ná de zwangerschap. Veel ontwikkelingen kennen een zwaartepunt tijdens de middelbareschoolperiode (dus de adolescentie), maar ook tijdens de volwassenheid is er op alle ontwikkelingsgebieden nog steeds sprake van ontwikkeling, al is de snelheid ervan relatief gezien laag.

Hoofdstuk 1 Ontwikkeling

	zwanger- schap	baby/ dreumes	peuter	(school)- kind	adolescentie	volwassen- heid
fysieke ontwikkeling						
sociale ontwikkeling						
emotionele ontwikkeling						
cognitieve ontwikkeling						
morele ontwikkeling						
identiteits- ontwikkeling						

Bron 4

Overzicht van de verschillende ontwikkelingsgebieden in relatie tot levensfasen. Hoe donkerder de kleur, hoe hoger het tempo van de desbetreffende ontwikkeling.

Het overzicht in bron 4 betreft een gemiddelde ontwikkeling. Maar natuurlijk kent iedereen een eigen, specifieke ontwikkeling. Je kunt op een bepaald gebied voor-, achter- of gelijklopen met de gemiddelde ontwikkeling. Ook de unieke, persoonlijke zwaartepunten van de ontwikkelingen op alle gebieden zijn meestal niet in harmonie met elkaar. Zo kan iemand al een volwassen lichaam hebben, maar op emotioneel en cognitief gebied nog niet volwassen zijn. Een extreem voorbeeld daarvan is een volwassene met een verstandelijke beperking.

GELEIDELIJKE OF SPRONGSGEWIJZE ONTWIKKELING

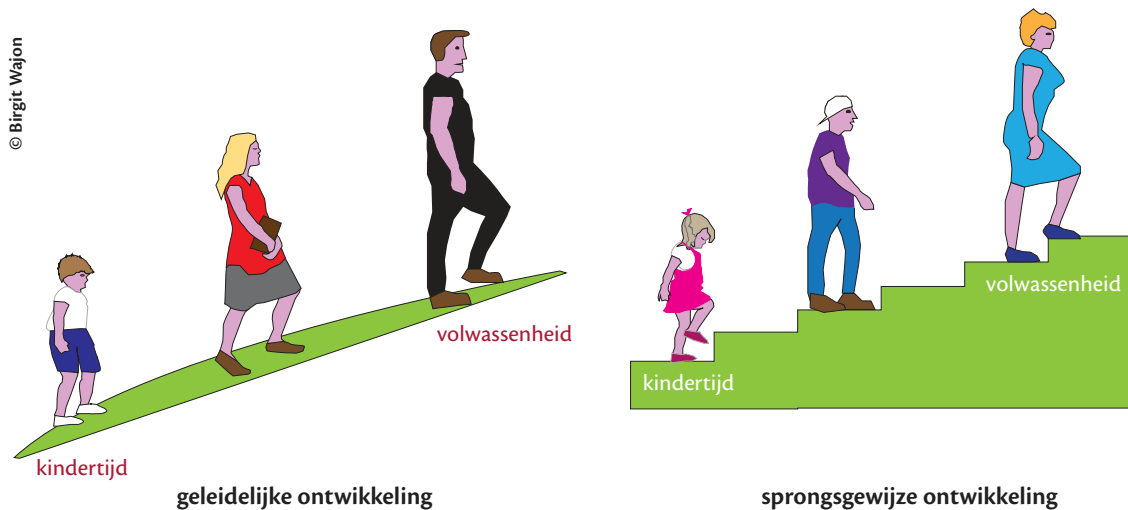
Veel psychologen zijn van mening dat de menselijke ontwikkeling geleidelijk en soepel verloopt. Geleidelijk aan zou je vaardigheden verwerven en zouden deze vaardigheden complexer worden. Hetzelfde zou gelden voor je kennisontwikkeling en lichamelijke ontwikkeling. Een kind wordt gezien als een minivolwassene. Alles bij een kind is hetzelfde als bij een volwassene, het is alleen nog niet volledig tot wasdom gekomen. Het kind weegt minder en weet minder, maar dat is een kwestie van aantallen. Anders gezegd: een kwestie van kwantiteit.

Andere psychologen benadrukken juist dat het denken, de manier van gedragen en de emoties van kinderen wezenlijk verschillen van die van volwassenen. En gedragingen en emoties van baby's verschillen weer wezenlijk van die van kinderen. In deze visie wordt niet een verschil in hoeveelheid benadrukt (kwantiteit) maar een verschil in functioneren (kwaliteit).

Deze psychologen benadrukken ook dat er levensfasen te onderscheiden zijn en dat iemands functioneren binnen zo'n fase wezenlijk verschilt van het functioneren tijdens een andere fase. De overgang tussen deze fasen kan plotseling verlopen. Dat noemen we een **ontwikkelingssprong**. Over het algemeen gaan deze psychologen ervan uit dat de ontwikkelingsprongen die baby's en kinderen maken, groter zijn dan die van jongeren of volwassenen. Je kunt het vergelijken met de treden van een

1.1 Wat is ontwikkeling?

trap. Op jonge leeftijd is het verschil tussen twee opeenvolgende treden erg groot, op latere leeftijd is er niet meer zo'n groot verschil tussen de twee treden. Weten we wie er gelijk heeft? Zoals zo vaak bij een verschil van mening blijkt dat beide visies een kern van waarheid bevatten. Het is daarbij wel van belang naar welk ontwikkelingsgebied je kijkt. De ontwikkeling van je lichaam (zoals groei in lengte en spiermassa) vindt over het algemeen geleidelijk plaats. Maar zelfs dan zijn er momenten aan te wijzen waarop de snelheid van toename heel groot is.

Bron 5

Geleidelijke ontwikkeling versus spronggewijze ontwikkeling. Een geleidelijke ontwikkeling verloopt soepel en staat nooit stil. Bij een spronggewijze ontwikkeling blijft iemand even-tjes stabiel om dan een snelle verandering door te maken als hij naar een hoger niveau stapt.

Is kennis over ontwikkelingsprocessen voor jouzelf, dus voor je eigen ontwikkeling, belangrijk? Denk je dat je met behulp van die kennis jouw eigen ontwikkelingsverloop kunt voorspellen?

INZICHT IN ONTWIKKELING

Iedereen maakt een unieke ontwikkeling door en is daarmee een uniek persoon, ook al kunnen mensen erg op elkaar lijken en kun je zelfs een dubbelganger hebben. Het betreft dan echter de fysieke ontwikkeling. Op andere ontwikkelingsgebieden zul je verschillen.

De ontwikkelingspsychologie heeft niet alleen als doel om kennis te vergaren over hoe de gemiddelde individuele ontwikkeling verloopt, maar een tweede doel is om de verschillen in ontwikkeling tussen individuele mensen of tussen groepen mensen in kaart te brengen en te verklaren.

Kennis over ontwikkelingsprocessen kan belangrijk zijn, omdat je daarmee je eigen ontwikkeling (en die van anderen, zoals je klasgenoten) in kaart kunt brengen en vooral omdat je deze ontwikkeling dan leert begrijpen, er inzicht in krijgt. Maar kennis is niet alleen belangrijk voor begrip. Hopelijk levert kennis ook handvatten om je eigen ontwikkeling (en die van anderen) te beïnvloeden. Daarbij is het belangrijk

Hoofdstuk 1 Ontwikkeling

om te beseffen dat **ontwikkeling altijd toekomstgericht is**. Wat je nu doet, meemaakt en leert heeft invloed op wat je later kunt. Door wat je in het heden doet, kun je je ontwikkeling enigszins beïnvloeden. Maar er zijn ook altijd onvoorziene en ongeplande levensgebeurtenissen, zoals je in het voorbeeld van Bill Clinton hebt gezien. De combinatie van eigen invloed en onvoorziene gebeurtenissen beïnvloedt je ontwikkeling.

Bron 6

Vooraf lookalikes van beroemde personen, zoals hier van Donald Trump, vallen op en kunnen daar soms iets mee verdienen. Op andere ontwikkelingsgebieden dan de fysieke ontwikkeling zullen lookalikes veel van elkaar verschillen.

IN HET KORT

In de psychologie wordt ontwikkeling opgevat als verandering in de zin van toename of afname van vaardigheden of het complexer of simpeler worden van uiteenlopende vaardigheden. Met kennis over (psychische) ontwikkelingsprocessen krijg je inzicht in je eigen ontwikkeling en kun je deze deels beïnvloeden. Een ontwikkeling wordt beïnvloed door onvoorziene gebeurtenissen. Aan je ontwikkeling zijn meerdere dimensies of ontwikkelingsgebieden te onderscheiden. Elk gebied kent zijn eigen dynamiek, snelheid en zwaartepunt. Je ontwikkeling gaat je leven lang door, maar de snelheid is wel het grootst op jonge leeftijd. Een belangrijke vraag daarbij is of een ontwikkeling sprongsgewijs of geleidelijk verloopt.

Onjuist. Het zwaartepunt van de fysieke ontwikkeling is tijdens de zwangerschap. In die periode wordt immers het lichaam gevormd. Tijdens de adolescentie versnelt de fysieke ontwikkeling wel ten opzichte van bijvoorbeeld de kindertijd.

2 Invloeden op de ontwikkeling

AANGEBOREN OF AANGELEERD?

Een belangrijke discussie binnen de ontwikkelingspsychologie is of **aanleg**, dus erfelijkheid, de belangrijkste aanjager van ontwikkeling is, of dat de invloed van de **omgeving** het belangrijkste is voor hoe je je ontwikkelt. Dit heet het **nature-nurture-debat**. *Nature* slaat dan op de erfelijke aanleg van iemand, en *nurture* (letterlijk: voeding) op de invloeden vanuit de fysieke omgeving (wat je eet en drinkt, maar ook de kwaliteit van je huisvesting) en de sociale omgeving (de invloed van andere mensen) op jouw ontwikkeling.

In het verleden zijn er psychologen geweest die een baby als een onbeschreven blad of een **tabula rasa** (Latijn, letterlijk: 'lege lei') zagen. Na de geboorte kon dit blad ingevuld worden, beschreven worden. In deze opvatting was dus alleen nurture belangrijk: alleen hoe en waar je opgroeide bepaalde hoe je zou worden.

Juist of onjuist? Mensenkinderen die van jongs af aan zonder menselijk contact zijn opgegroeid maar wel tussen dieren, gaan zich gedeeltelijk gedragen zoals die dieren.

Bron 7

Zijn muziekvoorkeuren aangeboren of aangeleerd?

ALLEBEI!

In vrijwel alle bekende psychologische theorieën over de ontwikkeling van mensen wordt aandacht besteed aan de nature-nurturediscussie. Ook wordt in bijna alle theorieën erkend dat beide factoren een grote rol spelen in de ontwikkeling van een persoon. Stel dat jij een bijzondere aanleg hebt om pianospeler te worden, of pitcher in een honkbalteam, of dat je in potentie heel goed kunt leren. Dan kun je die aanleg wel hebben, maar die komt alleen maar tot ontplooiing als er een omgeving is waarin deze aanleg zowel herkend als gestimuleerd wordt. Je ontwikkeling is dus een kwestie van je aanleg én van je omgeving. Op welke factor, aanleg of omgeving, de nadruk wordt gelegd, verschilt vaak tussen de theorieën.

WISSELWERKING TUSSEN ONTWIKKELINGSGEBIEDEN

Tot nu toe beschreven we de ontwikkelingsgebieden alsof die los van elkaar functioneren, maar dat is absoluut niet het geval. Ontwikkelingen op het ene gebied hebben effect op de ontwikkelingen op een ander gebied. Dreuemesen leren bijvoorbeeld om te kruipen. Ze kunnen zich dan verwijderen van hun opvoeders, wat gevaarlijk kan zijn. In de loop van de evolutie hebben veel diersoorten, waaronder de mens, een beveiligingsmechanisme ontwikkeld, namelijk angst. Bij heel jonge kinderen uit zich dat onder meer in toegenomen angst voor vreemde mensen, voor vreemde dieren en voor vreemd eten. Een (jong) kindje onderzoekt veel nieuwe voorwerpen of substanties door die in zijn mond te stoppen. Dat kan gevaarlijk zijn. Maar de ouders weten wel wat goed voor hem is. Daarom lust een jong kind in het begin vrijwel alles wat zijn ouders het voorzetten. Maar zo gauw als het gaat kruipen ontstaat angst voor het onbekende, en dus ook angst voor onbekend voedsel. Kinderen worden dan vaak moeilijke eters. Hier heeft de fysieke ontwikkeling (van liggen naar kruipen) invloed op de emotionele ontwikkeling (toename van angst), en dat beïnvloedt weer het eetgedrag.

Een tweede voorbeeld betreft emotieregulatie: het kunnen beheersen van je emoties en impulsen. Jonge kinderen kunnen dit nog niet goed, maar vanaf een jaar of 4 maken kinderen grote stappen op dit gebied. Ze weten hun impulsen steeds beter te beheersen. Mede daarom zijn de groepen op de basisschool veel groter dan die in het kinderdagverblijf. Door de ontwikkelingen op emotioneel gebied kan een kind ook stappen maken op sociaal gebied.

Kun je zelf voorbeelden bedenken van wisselwerkingen tussen ontwikkelingsgebieden in je huidige ontwikkeling als adolescent? Bijvoorbeeld hoe je cognitieve ontwikkeling je sociale ontwikkeling beïnvloedt? Of andersom?

OMGEVINGSINVLOEDEN

De eerste belangrijke omgeving waarbinnen je ontwikkeling plaatsvond, was al voor je geboorte. Je ontwikkeling werd en wordt mede beïnvloed door de kwaliteit van het voedsel dat je kreeg en door de soort en hoeveelheid toxische stoffen en stresshormonen waaraan je werd blootgesteld (kader 1). Direct na je geboorte oefenen de leden van het gezin waarin je opgroeit invloed uit op jouw ontwikkeling. Hoe jonger je bent, hoe groter die invloed. Later, als je ouder wordt, komen daar het kinderdag-

1.2 Invloeden op de ontwikkeling

verblijf, de basisschool, de sportclubs en de middelbare school bij. En vanaf jonge leeftijd gaan ook je vrienden en vriendinnen met wie je speelt, studeert of sport een rol spelen. Als je nog ouder wordt, krijg je je eerste (intieme) relatie, je vindt een baan, enzovoort. Deze omgevingsinvloeden hangen samen met je *leeftijd*.

KADER 1

DE INVLOED VAN DE ZWANGERSCHAPSPERIODE OP DE ONTWIKKELING

Pas sinds een aantal decennia is bekend dat processen tijdens de zwangerschap van grote invloed kunnen zijn op de ontwikkeling van een persoon, tot vele jaren na zijn geboorte. Dit proces wordt in de wetenschap *prenatale programmering* (programmering voor de geboorte) genoemd.

Een Britse arts (David Barker) toonde aan dat het effect van de kwaliteit van voeding van de moeder op het kind niet alleen direct bij de geboorte vastgesteld kan worden (aan de hand van een te laag geboortegewicht) maar ook vele jaren later. Hij denkt dat de gezondheid van een volwassen persoon net zo sterk wordt beïnvloed door de kwaliteit van de voeding die hij als ongeboren kind kreeg, als door zijn erfelijke aanleg en de omgeving waarin hij later opgroeit. Barker ontdekte dat in gebieden in Engeland waar in het begin van de twintigste eeuw de zuigelingensterfte hoog was, bij de baby's die wel waren blijven leven op latere leeftijd (toen ze 50 jaar of ouder waren) veel sterfgevallen door hart- en vaatziekten voorkwamen. Hij verklaarde beide verschijnselen – de hoge zuigelingensterfte en de hart- en vaatziekten vijftig jaar later – uit eenzelfde oorzaak: ondervoeding tijdens de zwangerschap.

De tweede groep van omgevingsinvloeden hangt samen met de *tijd en cultuur* waarbinnen je opgroeit. Kinderen die binnen eenzelfde cultuur opgroeien, zullen meer op elkaar lijken en enigszins te onderscheiden zijn van kinderen die binnen een andere cultuur opgroeien. Zo zijn kinderen die opgroeien in Europese landen en de VS individualistischer ingesteld dan kinderen uit bijvoorbeeld China en Zuidoost-Azië.

Bron 8

Jongeren die opgroeien binnen eenzelfde cultuur, zoals hier jongeren uit respectievelijk Pakistan, Japan en Indonesië, zullen meer op elkaar lijken en beter te onderscheiden zijn van kinderen die binnen een andere cultuur opgroeien.

Hoofdstuk 1 Ontwikkeling

Ook opgroeien in een bepaald tijdsgewricht oefent invloed uit op de ontwikkeling van kinderen. In de huidige tijd is het vrijwel ondenkbaar dat een middelbare scholier geen smartphone heeft. Maar enkele decennia geleden was er nog geen smartphone en ook het open internet bestond nog niet voor 1980. Natuurrampen, armoede, epidemieën en oorlogssituaties hebben ook invloed op de ontwikkeling van kinderen. Kinderen in West-Europa groeien sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog op in vrede. Voor die tijd was dat erg zeldzaam.

Bron 9

Maatschappelijke omstandigheden zoals oorlog en armoede veroorzaken vluchtelingenstromen. Vluchten zal natuurlijk invloed hebben op de ontwikkeling van een kind. Hier zie je Yanela Sanchez die huilt terwijl haar moeder wordt gefouilleerd aan de Amerikaans-Mexicaanse grens.

Denk jij dat de huidige tijd invloed uitoefent op je ontwikkeling? Welk aspect uit de huidige tijd vind jij daarbij opvallend? Oefenen de klimaatcrisis of de coronapandemie bijvoorbeeld invloed uit op jouw ontwikkeling? Hoe?

De derde groep van omgevingsinvloeden zijn de invloeden die jij alleen opdoet en die je niet deelt met anderen. Waarschijnlijk dragen deze invloeden het meest bij aan jouw unieke ontwikkeling. Het gaat dan niet alleen over wát je meemaakt, maar vooral ook over hóé jij dit ervaart. Iedereen ervaart iets op zijn eigen manier, waardoor eenzelfde gebeurtenis toch verschillend kan uitwerken bij uiteenlopende mensen. Zo kan een uitwisselingsprogramma op een middelbare school door de ene leerling als uitdagend en leerzaam ervaren worden; een ander vindt het wel leuk, maar is ook weer blij als hij naar huis mag; en een derde leerling kan zich erg eenzaam en onbegrepen gevoeld hebben. Alle drie maken ze hetzelfde mee, maar hoe ze het ervaren, en daarmee de invloed op hun ontwikkeling, kan heel verschillend

1.2 Invloeden op de ontwikkeling

zijn. De invloed van deze *unieke ervaringen* maakt het lastig om het eindproduct van een ontwikkeling te voorspellen.

Kun jij je ontwikkeling versnellen? Kun jij excelleren op één ontwikkelingsgebied?

JE ONTWIKKELING BEÏNVLOEDEN

Dat je erfelijke aanleg en de omgeving waarbinnen je opgroeit van grote invloed zijn op je ontwikkeling, wordt niet betwist. Maar zelf kun je ook invloed uitoefenen op je ontwikkeling. Je kunt je ontwikkeling op een bepaald gebied versnellen en ook vertragen (geheel stilzetten kan niet) door omgevingen uit te zoeken die passen bij jouw ontwikkeling. Een sporter kan bijvoorbeeld kiezen voor een andere coach of ploeg als hij in zijn ontwikkeling blijft stilstaan omdat hij te weinig uitdaging krijgt. Naast het kiezen van een omgeving kun je je eigen ontwikkeling ook beïnvloeden door vaardigheden te oefenen. Wat je eet en hoe vaak, en met welke intensiteit je beweegt zijn voorbeelden van invloed uitoefenen op je fysieke en psychische ontwikkeling. De vriendengroep die jij uitkiest oefent invloed uit op je sociale ontwikkeling. Ook de eventuele studie die je kiest of het beroep dat je gaat uitoefenen, beïnvloedt je ontwikkeling. Als je later besluit om zelf vader of moeder te worden, en dat lukt, dan zal ook dat invloed uitoefenen op je ontwikkeling als volwassene.

Bron 10

De vriendengroep die jij uitkiest heeft invloed op jouw ontwikkeling.

Naarmate je ouder wordt, neemt de invloed die je zelf kunt uitoefenen op je eigen ontwikkeling toe. Geen enkel ongeboort kind kan zijn omgeving in de baarmoeder beïnvloeden. Je bent daar volkomen afhankelijk van de omstandigheden. Dat is meestal ook het geval bij een baby, peuter of kind. Toch kan een kind van 4 jaar al zelf kiezen met welk ander kind het gaat spelen of samenwerken. Dus het beïnvloedt dan zijn eigen ontwikkeling door de keuzes die het maakt. Die keuzemogelijkheden

Hoofdstuk 1 Ontwikkeling

worden groter als je ouder wordt. Vooral de invloed van de derde groep omgevingsinvloeden – jouw unieke ervaringen – neemt dan toe.

IN HET KORT

Je ontwikkeling is een complex gebeuren en kent vele invloeden. Aan je ontwikkeling zijn meerdere dimensies of gebieden te onderscheiden. De ontwikkelingen van die gebieden beïnvloeden elkaar en jouw algehele ontwikkeling. Een kind dat zich ontwikkelt op fysiek gebied en letterlijk op eigen benen gaat staan, kan mede daardoor ook zelfstandiger worden op emotioneel en sociaal gebied. Al die ontwikkelingsgebieden worden zowel door erfelijke aanleg als door omgevingsaspecten beïnvloed. Omgevingsinvloeden zijn in drie grote groepen te onderscheiden: leeftijdsgebonden invloeden, cultuur- en tijdgebonden invloeden, en unieke invloeden. Ten slotte wordt je ontwikkeling ook beïnvloed door je eigen gedrag.

Juist. We noemen dat wilde kinderen of wolfskinderen. Waar zij aan lijden wordt ook wel het 'mowglisyndroom' genoemd, naar Mowgli, de hoofdpersoon uit *The Jungle Book*, onder andere verfilmd door Disney.

3 De indeling in levensfasen

ELKE FASE EEN EIGEN ONTWIKKELING

Een levenslange ontwikkeling wordt in de psychologie ook wel een **levensloop** genoemd. In een levensloop zijn meerdere levensfasen te onderscheiden, zoals de fase van baby, kleuter, puber, volwassene en bejaarde. De ontwikkeling van personen binnen zo'n fase heeft eigen unieke kenmerken. Sommige overgangen van de ene naar de andere fase zijn duidelijk biologisch gebonden. De geboorte (de overgang van foetus naar baby) is daar het bekendste voorbeeld van. Maar ook de start van de puberteit is voor een groot deel afhankelijk van biologische factoren. En als vrouwen ouder worden, komt er een eind aan hun vruchtbare periode. Dit wordt de **menopauze** genoemd of de overgang. Ook deze overgang is erg afhankelijk van biologische factoren.

Andere overgangen zijn meer cultureel gebonden en berusten op een maatschappelijke afspraak. Volwassen worden bij de 18e verjaardag is daar een voorbeeld van. Hierna worden de levensfasen beschreven.

Juist of onjuist? De menopauze komt onder alle apensoorten alleen bij mensen voor.

Prenatale fase

Nataal betekent 'geboorte'. Dus de prenatale fase is de fase voor de geboorte, tijdens de zwangerschap. De ontwikkeling tijdens deze fase, vooral aan het begin van de zwangerschap, gaat erg snel. Al na negen weken zwangerschap (we spreken dan van een foetus) is het hele menselijke lichaam te herkennen en is er al een kloppend hartje. Daarna neemt het lichaampje enorm in lengte en gewicht toe en ontwikkelen zich ook het zenuwstelsel en de zintuigen. De geboorte markeert de belangrijke overgang van foetus naar baby.

Bron 11

De grootte van een foetus van 9 weken oud.

Baby

In je eerste levensjaar ben je een **baby** of zuigeling. De eerste vaardigheden ontstaan. In de loop van het eerste levensjaar leert het kind kruipen, staan, en vaak een eerste woordje, en ontstaat de emotionele band met de opvoeders (vooral de ouders, maar ook grootouders).

Dreumes

Een **dreumes** is een kind tussen 1 en 2 jaar. Opvallend bij de ontwikkeling van een dreumes is de ontwikkeling van spel (zoals blokken op elkaar zetten). Bij de fysieke ontwikkeling valt de doorgaande ontwikkeling van lopen op. Een kind leert ook traplopen (als er in huis een trap is) en tegen een bal schoppen. Ook valt de snelle taalontwikkeling op. De meeste kinderen van 2 hebben een woordenschat van ongeveer 200 woorden en maken twee-woord-zinnetjes. Een andere mijlpaal die in deze fase valt is zelfherkenning. Als een kind tussen 1,5 en 2 jaar oud is, leert het zichzelf herkennen in een spiegel. Voor die tijd ervaart het kind zijn spiegelbeeld als een ander kind.

Bron 12

Een mijlpaal in de fysieke ontwikkeling van een mens: een dreumes herkent zichzelf in de spiegel.

Peuter

Een **peuter** ben je in de periode van 2 tot 4 jaar. Opvallend aan deze fase is de ontwikkeling van **autonomie**. Een peuter leert het woordje 'ik'. Hij wenst ook steeds vaker zelf bepaalde vaardigheden uit te oefenen ('ikke doen'). De ontwikkeling van autonomie kan botsen met de wensen van de ouders. Het kind kan om die reden erg driftig worden. In de psychologie wordt dat wel de **peuterpuberteit** genoemd. In deze fase gaat de taalontwikkeling razendsnel en leert de peuter zich te verplaatsen in anderen. De meeste kinderen worden in deze fase zindelijk.